

Middelalderlige gærder og hegn – ældre og yngre dyrkningssystemer i Jyske Lov

Af Annette Hoff

Jyske Lov har gennem tiderne ligget til grund for adskillige agrarhistoriske undersøgelser, men da de rent agrartechniske forhold kun bliver nævnt i loven i det omfang, det var påkrævet for at forklare og uddybe procesretten om samme, er det ikke muligt at lave en udelukkende kvantitativ analyse af lovens agrartechniske begreber¹. Man kan altså ikke vente, at alle opdyrkningstekniske forhold er beskrevet i lovteksten, og at det dermed er muligt rent kvantitativt at opregne mængden af de daværende agrartechniske termer – det er kun muligt at lave en kvalitativ analyse af de i loven beskrevne forhold.

Det er her hensigten at undersøge gærings- og hegnbestemmelserne i Jyske Lov, – fordi overholdelsen af hegnspigten (pligten til at sætte og passe sine gærder) har været af alt afgørende betydning for hele landsbyens drift, og dermed udgør et centralt emne i forståelsen af den middelalderlige jorddyrkning, men af hensyn til materialets strengt normative karakter er det nødvendigt at tage sit udgangspunkt i en analyse af disse bestemmelseres proces og bevisførelse.

Flensborghåndskriftet fra ca. 1300, der er det ældst bevarede, relativt intakte håndskrift til Jyske Lov fra det jyske retsområde, ligger til grund for analysen, og lovens III Bog in-

deholder 8 artikler, der har tilknytning til hegnspceduren 1A. Disse drejer sig i hovedsagen om, hvordan og af hvem landsbyens gærder skulle rejses, og yderligere hvilke sanktionsmuligheder landsbyboerne havde overfor hinanden, hvis ikke gærderne blev sat, vedligeholdt, åbnet og lukket på de rette tidspunkter.

Gårdgærde

Helt grundlæggende for forståelsen af hegnspigtens fordeling imellem landsbyens beboere er III 57, hvori der står:

»Hwær man skal sinæ garthæ gærthæ swa sum allæ ægh' giuæ ia til. oc swa sum han hau' i by oc bol. æftær ræt rep . . .«.

Hver mand i byen skulle sætte sine gærder således som ejerne bød ham, efter hvad den pågældende person havde i by og bol. Sætningen kan fortolkes – og dermed forstås – på to vidt forskellige måder. Enten skulle personen kun gærde omkring sine egne jordstykker, som han havde rådighed over i bymarken, og som var udmålt med ret reb efter bolets størrelse, hvorved hver ager blev omgivet med et særskilt hegn, eller også skal artiklen forstås

---

1. Middelalderlig hegnspøblematik berøres ganske kort hos Henrik Larsen: Nogle oplysninger og bemærkninger om danske landsbyer, Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie (ÅNOH 1918 p. 236 ff).

Ole Widding: Markfællesskab og landskifte, ÅNOH 1947 p. 16 ff.

Poul Meyer: Danske Bylag, 1949, kap. 4 III, 4 IV, 5 II, 7 I og 7 II.

Ole Højrup: Hegn, Danmark. Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder (KLNLM) 1956 bd. 6, sp. 279–282.

Axel Steensberg: Atlas over en del af middelalderlandsbyen Borups agre i Borup Ris Skov ved Tystrup Sø, Sjælland. Det kgl. danske Videnskabernes Selskab, 1968 p. 37, jorddyrkning i middelalderen. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1957, p. 83–96.

1A. III 38, III 50, III 53, III 56, III 57, III 58, III 59, III 60.

Annette Hoff. f. 1955, cand.phil., museumsinspektør v. Ringsted landbrugsmuseum.

Skal laghe wath for lagge swa sum agh wathra sate vm.
 then tima the lagge therre hegheneth.
 oc swa losas sum the wath forra sam sate vm. En
 tho at hui with th' skathen goethe at lagge vt swa
 mwhit sum han wil. oc swara amz tolf manz eth for
Hintrethe fa. ar lagh. ei losd for halghen malle. tha
 wathra thet foregoeth. vm garsla.
Hwer man skal sinz gæthe gæthe swa sum alla agh
 quæ ia til. oc swa sum han hau i bu oc bol. after tar
 rep. En for stuf gthas mæ utæn thet at forre fallat
 i bu. tha gæthas th' for houath gæth. alle m' skule
 gæthe for there tofte th' bygd ara. an for bygd
 toft i bu. gæthe alle agh ara houath gæth. oc alla siche
 gæth. of afæll. En hwa sum æi wil gæthe sin gæth
 a then laghdath th' agh lagge. galdæ wite swa sum
 with laggas. En wil han æi gæthe wite galdæ. tha
 skule grauna biuthæ envm there delæ. oc soka æi meth
 dom til thre mac bathæ bondæ oc swa kumilg. wangs
 gæth gæth. hwer man swa sum han hau gult wirth
 nig i bu. num for stuf gthas ækka. æn of swa wath
 at en bos fællat fallat gen annæs bos heghnæth.
 tha skule hwe th' wang aughæ. oc halde swa iafnæth

Fig. 1. Flensborghåndskriftet, der er det ældst bevarede hele håndskrift til Jyske Lov, har ligget til grund for denne bearbejdning. Her er gengivet de to hovedparagraffer til forståelse af hele hegnspromatikken – III 57 og III 58. Foto fra Danmarks Gl. Landskabslove, 1932.

således, at hver mand i landsbyen havde hegnspigten fordelt efter størrelsen af sin besiddelse målt i bol, således at han skulle sætte et vist mål gærder på det sted i bymarken,

som ejerne bad ham gøre og ikke kun om sin egen jord i bymarken.

Det er vanskeligt at afgøre, hvilken af de to fortolkninger, der er den mest korrekte, fordi

der forudsættes et mere dybtgående kendskab til den middelalderlige bymarks fysiske struktur, end vi på nuværende tidspunkt er i besiddelse af, og artiklen levner reelt ingen mulighed for at fastsætte, om gårdene skulle sættes om hver mands enkelte jordstykke eller om hele landsbyens samlede opdyrkede areal. Poul Meyer har dog fortolket artiklen på den førstnævnte måde, idet han i sit afsnit om indhegningen af agerjorden skriver: »at agrene i vangen er så store (på landskabslovenes tid), at det kan betale sig for den enkelte bymand at indhegne dem . . .« Denne indhegningsprocedure opfattes som et relik af et oprindeligt løkkebrug, hvor de opdyrkede løkker (jordstykker), som en person havde rådighed over i udmarken, blev hegnet hver for sig, men som senere ved vangebrugets udvikling og tilvæksten i landsbyens opdyrkede areal i forhold til græsningsarealerne blev omgivet af et fælles vangegårde. Poul Meyer mener imidlertid at: »ethvert spor af løkkebrug er forsvundet« i Jyske Lov, da alle hegningsbestemmelserne er afklarede i forhold til vangebruget. Det kan godt undre, at Meyer så kategorisk kan afvise, at loven kan rumme relikter af det ældre løkkebrug, men hvis man ser lidt nærmere på hans argumentation, viser det sig, at den del af III 57, som ovenfor er diskuteret, slet ikke er blevet gennemanalyseret, men at hovedvægten af argumentationen lægges på III 58, som omhandler sætning af vangegårde².

Rent filologisk er det af interesse, at ordet »garthe« iflg. Lund både kan betyde gård og gårde, idet sætningen »hwær man skal sinæ garthæ' gærthæ« også kan få mening, hvis garthæ skal oversættes til gård³. Oversættelsen bliver så: »Enhver mand skal sin(e) gård(e) gærde«, hvilket må skulle forstås som, at hver mand skal sætte gærde om sin gård,

formentlig forstået som sin gårds jordtilliggende i bymarken. Denne oversættelse vil støtte opfattelsen af, at det er hver enkelt persons jordstykker, der skal hegnes omkring. Fortsætter man læsningen af paragraffen, står der:

»æn for stuf g'thæ man æi utæn thet ær fortæ fallæt i by . . .«

Stuf indgik ikke i de almindelige hegnsbestemmelser, men skulle kun have gårde, hvis det stødte op mod byens forte. Heraf ses det for det første, at den opdyrkede stufjord godt kunne grænse helt op til byens forte, og som det andet, at stufjorden ikke indgik i en ejendoms bolansættelse, thi hvis stufjorden havde hørt med i ejendommens bolansættelse, ville der ikke gælde særbestemmelser for dette jordstykke m.h.t. gærdning. Stufjord skal på landskabslovens tid sandsynligvis opfattes som et jordstykke, der ved køb eller bytte er blevet føjet til ejendommens bolansættelse⁴.

Det næste gærde, der omtales, er toftegærdet, som alle mænd skulle sætte for deres bebyggede tofter, men:

»foræ (u)bygdæ toft i by gærthæ allæ ægh' æræ houth garth . . .«

I Flensborghåndskriftet har skriveren fejlagtigt glemt at sætte et »u« foran »bygdæ«, hvilket ellers forekommer i alle de yngre håndskriftsgrupper – vbygdæ, vbygd, vbyg, vbigget . . . – og meningen med sætningen bliver hermed, at for ubebyggede tofter skal alle ejerne sætte hovedgærdet (formentlig op imod fortene), hvorimod sidegærderne skal sættes af granderne⁵.

Flensborghåndskriftets ordlyd det pågældende sted er allerede citeret, men de yngre

2. Poul Meyer: Danske Bylag, 1949, p. 130 ff.

3. G. F. V. Lund: Det ældste danske Skriftsprog Ordforråd, Kbh. 1877, p. 46.

4. Ole Højrup: Stuf, KLNMBd. 17, sp. 348–349.

5. J. Brøndum-Nielsen m.fl.: Danmarks Gamle Landskabslove med Kirkelovene, Kbh. 1951 bd. II, p. 474.

Henrik Larsen, op.cit. p. 239. Henrik Larsen må på dette sted have fejllæst håndskrifterne, når han kan skrive, at: »For ubebyggede tofter skulle alle byens beboere gærde hovedgærdet og naboerne sidegærdet . . .«

håndskrifter har iflg. ordlyd: »gathær hin thær a . . .«, hvilket betyder, at han der ejer (»a«) skulle gærde for de ubebyggede tofter, og dermed må det stå klart, at det netop ikke var alle byens beboere, men kun dens ejere, der skulle sætte hovedgærdet.

Processen i forbindelse med hegnspilgten var ganske enkel, idet de personer, der ikke havde sat lovligt gærde, skulle erlægge bøder, og hvis vedkommende hverken ville erlægge bøder eller genrejse gærdet, skulle alle granderne byde en af deres egne at rejse sag mod personen på alles vegne. Hvis den, der skulle have rejst gærdet, tabte sagen, skulle han bøde en tremarksbøde både til kongen og til bonden, og ordet bonde skal i denne sammenhæng formentlig forstås som den person granderne havde udvalgt til at rejse sagen. Sluttelig skal opmærksomheden henledes på det forhold, at det var ejerne, der skulle »giuæ ia« til, hvor gærderne skulle placeres.

Som det første ses der heraf, at det udelukkende var ejerne og ikke alle i landsbyen boddende personer, der havde indflydelse på gærdernes placering, og som det andet, at det i modsætning til lovens øvrige forskrifter vedrørende landsbyfællesskabet var muligt »at det nævnte forhold kunne blive genstand for aftaler mellem den enkelte landsbys beboere«, og derfor ikke nøjere var fastsat i loven⁶. Disse havde imidlertid ikke ret til at håndhæve aftalerne uden tingets mellemkomst, så et separat grandestævne bestående af landsbyens beboere har der ikke været tale om.

Vanggærde

Den næst følgende artikel III 58 lader hegnspilgten være fordelt efter guldvirning, idet:

»Wangs garth gærth' hwær man swa sum han hau' gulzwirthing i by . . .«

Vanggærderne imellem to landsbyer opdyrkede arealer skulle sættes af hver mand udmålt efter, hvor meget jord han rådede over i guldvirning.

Guldvirning var iflg. Poul Johs. Jørgensen et indirekte udtryk for ejendommens areal, og er sandsynligvis opstået i forbindelse med problemerne med at taksere ejendomme: »hvis størrelse ikke lod sig udtrykke i bol«, enten fordi jorden ikke var rebdragen (hvad jo f.eks. gjaldt al stuf-, sær- og ornumjord), eller fordi ejendommens størrelse med tiden havde ændret sig og ikke var fastsat i de oprindelige bol. Guldvurderingen af jorden fik i det jyske retsområde særlig betydning i forbindelse med udredelsen af ledingsskatten, og lå, som det ses her, til grund for fordelingen af hegnspilgten med vangegærderne⁷.

Hvorfor der i III 57 skulle sættes gærder efter bol og her i III 58 efter guldvirning kan vanskeligt forklares, hvis det ikke skal begrundes i en kronologisk forskydning imellem de to paragraffer. Hegnspilgten efter bol må være den ældste, bl.a. fordi stuf ikke medregnedes i ejendommens størrelse og dermed heller ikke i hegnspilgten, hvorimod det yngre system med hegnspilgt efter guldvirning inddrog hele ejendommens størrelse – herunder eventuelle særkøb, stuf og ornum⁸. Videre i paragraffen står der om hegnspilgten, at:

»æn of swa warth at en bys fælæt fallær gen annæs bys hæghnæth. tha skulæ hine th' wang aughæ. oc holde swa iafnæth. for thy at th' nu hauæ fælæth. the fangæ at anæ hæghnæth . . .«

Flensborghåndskriftet mangler desværre en sætning, som er altafgørende for forståelsen af artiklen, og som er indeholdt i alle de yngre håndskrifter:

»tha skulæ hine thær (fælæth vghæ resæ

6. Poul Johannes Jørgensen: Dansk Retshistorie, 1940, p. 124.

7. Poul Johannes Jørgensen: op.cit. p. 258.

8. At lovnedskriveren har indført sætningen »num for stuf g't hæz ækki« må skyldes en fejltagelse, idet begrebet guldvirning som ovenfor omtalt medfører en inddragelse af disse særjorder i ejendomsstørrelsen.

half garth with hine thær) wang
aughæ . . . «

De der ejede fælleden skulle rejse halvt gærde, og de der ejede vangen skulle rejse den anden halvdel, således at de sammen påtog sig hegnspligten og ved fælles hjælp vedligeholdt gærdet (»oc halde swa iafnæth), fordi de, der nu havde fælled, kunne sidenhen få opdyrket jord sammesteds og ville dermed også have brug for gærdet. Flensborghåndskriftets artikel giver kun mening, hvis den ovenfor citerede sætning indføres, og det må formodes, at den, som Skautrup har tegnet ham, uøvede skriver fejlagtigt har glemt at føre den ind i lovtæksten. III 58 skal sandsynligvis tilskrives et yngre lag i loven, som det fremgår af brugen af guldvirning som grundlag for udmålingen af hegnspligten, men ydermere skal det forhold tages i betragtning, at de gærder, der skulle sættes imellem de to landsbyers opdyrkede områder, sandsynligvis skulle sættes på de grænser mellem bymarkerne, hvorom sandemændene iflg. II 21 skulle sværge.

Fremgangsmåde ved fastlæggelsen af markskel imellem to landsbyers marker var følgende:

Artikel II 21: »skil man vm marc skial tha
aughæ sannē m̄ af thet hæræt at staplæ an-
tigh mæth sten ath mæth stok. oc swæræ
sithen i thet stath th then skialnæth ær. at
the have ræt gorth . . . «

Sandemændene, der her først skulle fastsætte og siden sværge, at skellet var sat ret, var et fast nævn bestående af mænd udvalgt af kongen på livstid og taget i ed af ombudsmanden. En lignende situation kendes ikke i de øvrige landskabslove, hvor nævn kun blev udvalgt for en enkelt sag ad gangen⁹.

Loven foreskriver om sandemændene, at de skal være otte i hvert herred, to i hver fjerding og selv have ejendom i den fjerding, de er sandemænd i, og være »at minstæ fælags bryti

oc æi landbo . . . « (i det mindste fælligbryde og ikke kun landbo) J.L.II 1. Sandemandsinstitutionen er fremkommet i Jyske Lov som en påvirkning af samtidig gejstlig ret, hvor faste nævn allerede længe havde været gængse. Hvis det skulle ske, at sandemændene ikke kunne blive enige, om det de skulle sværge om, beskriver II 7 (som desværre mangler i Flensborghåndskriftet), at flertallets afgørelse skulle gælde¹⁰, hvilket også er noget nyt i forhold til den gamle partsed med mededsmænd, hvor alle skulle være enige, hvis ikke beviset skulle briste. Ydermere kunne det ske:

» . . . ath the bæstæ bygdmen oc the san-
næst atæ oc biscop withnæ, ath the haffnæ
antugh u logh gort æth uræth at bothæ . . . «

Sandemændenes ed kunne altså omstødes, hvis der opstod tvivl om rigtigheden i deres ed, idet biskoppen og de otte bedste bygdemænd kunne vidne, at sandemændene direkte havde handlet imod lovens forskrifter eller havde gjort uret¹¹.

Tilsidesættelsen af de sværgende parters ed af en slags overnævn bestående af biskoppen og de otte bedste bygdemænd kendes ikke i de øvrige landskabslove endsige i de øvrige artikler i Jyske Lov, men hvis tilsidesættelsen af eden skyldtes, at sandemændene skønnes at have gjort uret imod den sagsøgte, må dette tolkes som de første spæde spirer til et appelsystem. Dette må tilskrives en påvirkning fra Kanonisk Ret, hvor der på lovens nedfældningstidspunkt forefandt et fuldt udviklet appelsystem, hvor en af den kirkelige domstol afsagt dom kunne appelleres til ærkebiskoppen, hvis afgørelse derefter kunne indbringes for paven¹².

Rent agrarhistorisk er det af interesse, at artiklen (og dermed sandsynligvis problemstillingen) via procesretten kan anslås til at være hjemmehørende i et yngre og ikke i det sædvaneretslige lag, idet man hermed (med

9. Ditlev Tamm: Dansk Retshistorie, 1973, bd. II, p. 70.

10. Poul Johannes Jørgensen: Biskop og bedste Bygdemænd, Tidsskrift for Retsvitenskap, 1944, p. 80.

11. Poul Johannes Jørgensen: op. cit. p. 108.

12. Ditlev Tamm: op cit. p. 69 og 72.

yderste forsigtighed) kan formode, at problemer med fastsættelsen af skel imellem to byers marker ikke tidligere har været et problem.

Selvfølgelig har der til alle tider kunnet opstå problemer med at fastsætte skellet imellem to landsbyers marker men behovet for fastsættelsen af markskellene har vel været tiltagende i samme takt som landet under torpanlæggelsesperioden blev tættere bebygget og dermed oftere kunne have bymarker grænsende op til hinanden.

Hvis jorddyrkerne i den ene by sidenhen led skade på deres agre eller enge, fordi kvæg fra den anden bys fædder var trængt igennem gærdet, skulle de selv bære skaden, hvis kvæget var kommet igennem et hul i deres andel af gærdet, men hvis de fik skade: »af utæn marc menz garth« af udenmarks mænds gærde, da skulle den person, der havde hegnspligten over det pågældende stykke gærde, betale skaden, også selvom de dyr, der havde forvoldt skaden, tilhørte den skadelidte by.

Der kunne så opstå det nærliggende problem, at ingen ville vedkende sig hegnspligten over det stykke gærde, der var misligholdt og artiklen rummer herefter en værdifuld oplysning, som kan medgå i dateringen af problemstillingen, idet:

»han havæ æi wald at biuthæ logh«,

men markens ejere skulle:

»repæ gathæ oc witæ hvæm han høræ til . . .«,

og dermed udpege den skyldige; det var ikke muligt for den mistænkte at nægte sit tilknytningsforhold til det ødelagte gærde med edsbevis. Den gamle formelle bevisførelse i form af edsbevis med mededsmænd var ikke tilstrækkelig, men kun den materielle bevisførelse (fremkommet ved rebning), som generelt anses for at have en yngre status, havde gyldighed.

Processen udbygges dog noget henimod artiklens slutning hvor ejerne af vangen tillades at lade een af deres egne »en man ū af them sialvæ« rejse sag mod ejerne af fælleden, hvis disse hverken ville genrejse det ødelagte

gærde eller angive den person, der havde hegnspligten over det. Straffen for ikke at have overholdt sin hegnspligt var at betale den skade, som overgik de andre markere ved grædets mangler, men hvis man ikke ville vedkende sig hegnspligten over den pågældende gærdestump og derefter tabte sagen, skulle der (ligesom i III 57) bødes en dobbelt tremarksbøde – en til kongen og en til bonden.

Gærdernes primære funktion må uomtvisteligt efter landskabslovenes artikler at dømme også i middelalderen have været at holde husdyr ude fra de opdyrkede områder, og gærderne skulle derfor sættes på sådanne tidspunkter, at afgrøderne på markerne ikke blev ødelagt i vækstperioden.

Gærdings-tidspunktet

I III 59 fastsættes det helt nøjagtigt, hvornår gærderne allerseneset skulle være sat omkring de forskellige afgrøder:

»Thæn garth th' for rugh sæth ær. then garth wæææ gærd um paskæ. oc fœrræ. oc oc for warsæth um pingæzdagh. oc skal standæ til sæ michæls misse. utæn og alt korn kumær fyræ in . . .«

De to korntyper, der omtales her i paragraffen – (vinter)rug og vårsæd – havde forskudte vækstperioder, og gærderne skulle derfor være sat på forskellige tidspunkter. Rugen, der på dette tidspunkt var en vintersæd, blev sået sent på efteråret og skulle efter overvintring ude på ageren stå og spire i det tidlige forår. Gærderne omkring rugen skulle senest være sat til påske (som kunne falde mellem den 22. marts og den 25. april), hvorimod gærderne for vårsæden først skulle være sat senest til pinse, og da pinsen falder 7 uger efter påske, var dette gærdningstidspunkt helt henne i maj/juni måned.

Rent umiddelbart synes det at være ret sent, at disse gærder skulle være sat, men forklaringen på det sene gærdningstidspunkt skal sikkert søges i middelalderlandbrugets ringe evne til at dræne jorderne, idet jorder

Fig. 2. På middelalderlige kalkmalerier kan man finde forskellige former for gærder og hegn – her et flettet risgærde, der omgiver Gethsemane Have. Gærdestavene er formentlig blevet tilspidset for at kunne såre de dyr, der sprang over gærdet ind til afgrøderne. Nationalmuseet foto. Høve Kirke, Sorø Amt.

med høj vandholdighed forblev koldere længere ind i foråret, end mere veldrænede jorder, og ageren ville derfor først et godt stykke ind i foråret opnå en passende væksttemperatur¹³.

Mens kornet modnedes skulle gærderne holdes omhyggeligt lukkede, så kreaturer ikke kunne komme ind i det indhegnede område og beskadige afgrøden, men at dette alligevel er sket – ofte – kan de mange artikler om optagning af kvæg i kornet give os en formodning om. Når afgrøderne var i hus, blev gærderne åbnet (ævred opgivet), og kvæget fik lov at græsse på de afhøstede agre.

Det altovervejende problem i denne sam-

menhæng opstod, hver gang en bymand havde høstet før de andre, og dermed var interesseret i at få sine egne kreaturer på græs på de afhøstede agre, idet de andres afgrøder var truet, hvis han lukkede kvæg ind i vangen.

Om denne problematik skal der dog siges følgende: Hvis landsbyens opdyrkede arealer var små, og græsningsmulighederne uden for disse var rigelige, var det ikke en tvingende nødvendighed, at kvæget skulle græsse på stubmarkerne, og hvis man forudsætter, at denne brugsform har været kendetegnende for landsbyerne i de ældste tider, hvor hver mand dyrkede og hegnede hver sine små løkker i landsbyens indmark, så har ovenfor be-

13. Dette problem har man forsøgt at løse ved at pløje agrene op i højryggede agre, de såkaldte rugrygge, men det er endnu ikke lykkedes at datere de forskellige agerformer helt nøjagtigt.

Axel Steensberg: op.cit. p. 39.

Hans Helbæk: Da rugen kom til Danmark. KUML 1970–71, p. 294.

skrevne problematik ikke haft den aktualitet, som det var tilfældet langt senere, hvor hele den opdyrkede vang kun havde et fælles gærde, og hvor græsningsmulighederne må have været mere begrænsede. Artikel III 59 må derfor opfattes som hjemmehørende i de yngre lag af loven, hvilket yderligere kan underbygges ved det forhold, at ordet rugsæd indgår på lige fod med vårsæd i artiklen.

Arkæologiske undersøgelser har vist, at rugen tidligst har været dyrket her i landet omkring år 1000 e.Kr. og sandsynligvis først vundet indpas i de danske bondebrug omkring år 1200¹⁴. Rugen som hjemmedyrket vintersæd har på lovens nedfældningstidspunkt været et relativt nyt fænomen, og den gærdestruktur som iflg. paragraffen fulgte med vintersæden, tilhører som ovenfor nævnt sandsynligvis ikke det sædvaneretlige lag i loven, men snarere et yngre, jævngammelt med loven, og jeg vil derfor formode, selvom det ikke påviseligt kan dokumenteres, at gærdestrukturen i denne paragraf er væsentligt yngre end den i artikel III 57 beskrevne gærdningsprocedure efter bol.

Kål og abildgårdsgærde

Det var ikke alene kornafgrøderne, der skulle beskyttes mod forskellige husdyrs indtrængen, men også andre særafgrøder skulle omgives med gærder. Det har tidligere været omtalt (i forbindelse med III 57), at tofterne skulle gærdes af brugeren, og i III 60 nævnes yderligere tre områder, som enhver kunne vogte med sit eget gærde, hvis han altså fandt det nødvendigt.

»Apæld garth oc tofte garth oc kalfgarth skal hwær man sik sialf warthæ med sin eghæn garth of han wil hauæ them i hæghnz for alzkyns fæ. utæ for gær' oc garth bryt . . .«

Flensborghåndskriftet mangler herefter en sætning, som iøvrigt også mangler i håndskriftet AM 3,4° fra det 15. århundrede:

» . . . Swo sum ysæn æræ æth swin. for thy at man ma delæ bondæn til at gømæ sinæ garth brytær . . .«

Inddrages denne sætning i oversættelsen, står der, at hver mand skal gærde om sin kål, tofte eller æblegård, om han vil have dem indhegnet for alskens fæ, dog ikke for geder og gærdebrydere såsom okser og svin, fordi ejeren af disse dyr selv skal holde øje med dem, og man kan sagsøge ham for ikke at gøre det.

Fortolkningen af denne artikel er ikke helt enkel, idet gærdebestemmelserne tilsyneladende er afvigende fra de øvrige, hvor gærdet for at være lovligt skulle kunne holde alle slags husdyr ude. Kromann & Iuul har kommenteret stedet med, at dette gærde ikke behøvede at være lige så højt (at geder ikke kunne springe over) eller lige så kraftigt (at kvæg ikke kunne bryde igennem) som de gærder, der var sat omkring kornafgrøderne¹⁵. Forklaringen på dette må være, at særafgrøderne ikke var dyrket under alles fælles ansvar, men alene var en enkelt mands værk, og yderligere, at bønderne havde pligt til at passe på deres husdyr (enten med tøjler eller med hyrde), så de ikke kunne genere de andre jorddyrkere.

I modsætning til III 50 (som senere skal kommenteres), hvor en jorddyrker havde pligt og ret til at optage vildfarne kreaturer, hvis de trampede rundt på hans ager eller eng, var det ikke tilladt at optage kvæg, som var brudt igennem gærdet til kål, abild eller toftegården:

»af thæssæ garthæ ma ækki fæ in taknæs. utæn getær. utæn thet ær forlagh a thin-gi . . .«

14. Hans Helbæk: op.cit. p. 294.

Axel Steensberg: Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1957, p. 94.

15. Kroman & Iuul: Danmarks gamle love på nutidsdansk, 1945-48 bd. II, p. 180.

med mindre man lyste på tinge, at det pågældende stykke kvæg efter indtrængning i kålgården var blevet optaget. Geder kunne man dog tage til sig uden tinglysning.

Procesretsligt frembyder artiklen intet af særlig interesse, men i forbindelse med artiklens sidste sætning:

»æn mistær man sinæ klæthæ i anenmanz apældgarth tha ma han æi sokæ th' æftær mæth ran«,

skal det lige tilføjes, at man åbenbart ikke kunne rejse ranssag imod indehaveren af abildgården, hvis man havde mistet sine klæder der. Hvordan man skulle bære sig ad med at miste sine klæder i en andens abildgård, skal jeg ikke komme nærmere ind på, men i tilknytning til beskrivelsen af den næste artikel skal processen i forbindelse med ran kort kommenteres.

Abild-, kål- og toftegården var en enkeltpersons private områder, og hvis nogen brød ind her for at stjæle æbler eller kål, ville der blive rejst tyverisag herfor – på samme måde som hvis han var brudt ind og havde stjålet i mandens hus.

Poul Johs. Jørgensen har henført III 50 til en tid, hvor tyveri kun straffedes, hvis det drejede sig om ting, der havde tilknytning til en mands hus, idet artiklen indeholder følgende sætning:

»Enbrot annæn man annæn manz apæld garth. oc stæl æpæl. oc kall. tha ma han th' for tiuf wirthæ, swa sum stalæ i hans h' andræ kostæ . . .«

hvor indbrud i abildgård sidestilles med indbrud i en mands hus. Det må efter ordlyden at dømme have været væsentligt, om de stjalne ting befandt sig i huset, og »det er sandsynligt, at der er tale om en reminiscens fra en ældre retstilstand med et meget snævert vareretægtsbegreb«¹⁶.

Abild-, kål- og toftegården, der ligesom toften var en mands særjord, skulle kun heg-

nes af denne alene og indgik ikke i den almindeligt fordelte hegnspligt (jfr. III 58).

Størrelse og placering af de pågældende arealer giver loven ingen oplysninger om, men det må formodes at have været en slags haver eller løkker, hvor der, som det ses af navnet, kunne dyrkes æbler og kål, men det er sandsynligt, at også andre afgrøder, der med tiden har vundet indpas, har kunnet dyrkes samme steds.

Bigårds-gærde

Som det sidste sær område, hvorom en enkelt person skulle sætte gærder, nævner loven i III 38 bigården:

»Hwa sum bi hau han skal sialf wathæ them mz garth. swa at annen manz fæ ma them æi mth' kastæ og spillæ . . .«,

hvor man selv skulle rejse gærder for at undgå, at kvæget skulle ødelægge bistaderne. Hvis kreaturer alligevel – på trods af gærdet – trængte ind i bigården og ødelagde bierne, kunne biejeren ifølge artiklen:

»withæ sik sialf. oc fangæ æn ægh annæn bot . . .«,

kun ærgre sig (bøde sig selv), og ville ikke få anden bod. Hvis derimod det indtrængende kvæg blev stukket til døde af bierne, skulle biejeren betale skaden:

»for thy at han haftæ æi laghæ garth«,

fordi han ikke havde sat lovligt gærde. Lovligt gærde skal her forstås som et for husdyr uigennemtrængeligt gærde, men i modsætning til de øvrige artikler, hvor gærderne skulle sættes for at skåne afgrøderne for indtrængende kvæg, og hvor ejeren af disse skulle straffes for sin forseelse (ved at dyrene blev optaget), er det omvendte her gældende, idet gærdet skulle sættes om bigården bl.a. for at

16. Poul Johannes Jørgensen: Tyveri og Ran, Festskrift til Vinding Kruse, 1940 p. 174.

kvæget ikke skulle lide overlast, hvis det kom for nær på bierne, og det var ejeren af bigården, der skulle betale den skade, der var sket, hvis gærdet ikke var intakt, og derved ikke havde afværget faren for kvæget.

Jyske Lov rummer yderligere 3 artikler om bier, hvori det fastslås, hvordan man skulle forholde sig overfor bier fundet på åben mark (»a withæ wællæ«), i skoven eller på kirkegården, og i artikel III 41, som omtaler indbrud i en anden mands bigård – hvor enten bierne føres bort eller dræbes, og honningen stjæles – nævnes det rent procesretsligt, hvordan biejeren skulle værge for sig. Dette er interessant, fordi biejeren kunne rejse sag på to helt forskellige måder:

»delæ æft' hwat hæld han wil mæth næfning. æth sanænd m̄ for thy at thæt ær lik' til hærwki æn ran«.

Retsbrudet kunne opfattes på to måder – enten som ran (tilegnelse åbenlyst af andres ting) eller som hærværk (brud på en anden mands husfred ved ejendoms- eller personkrænkelser), hvad loven er mest tilbøjelig til at opfatte det som, og forskellige basisformer var nødvendige for de to forskellige former for retsbrud.

Hvis der var tale om ran, skulle sagen behandles med nævn, ligesom hvis en mand havde stjålet kål eller æbler i en andens abildgård. Nævnet var udpeget alene til behandling af ranssagen, og skulle iflg. II 39 sværge, om sagsøgte var skyldig eller uskyldig. Var han skyldig, skulle der erlægges en dobbelt tremarksbøde. Artikel II 41 supplerer procesbeskrivelsen i II 39 ved at skrive, at ransnævningene kunne rådføre sig med de bedste mænd i herredet, om det de skulle sværge om, idet de ville miste deres boslod, hvis de sværgede imod, hvad de fleste og bedste mænd i herredet mente var sandt. Dette skal sandsynligvis opfattes på lige fod med de bedste bygdemænd og biskoppen, der i forbindelse med sandemandseden kunne fungere som en slags overnævn, og der må også her som tidli-

gere berørt kunne aflæses den første spire i retning af et appelsystem¹⁷.

Hvis lovovertrædelsen derimod blev opfattet som hærværk skulle sandemænd drages ind i processen, og det er hermed muligt i henhold til, hvad der tidligere er skrevet om sandemænd, at henføre artiklen til et af de yngre lag i loven.

At artikel III 38 omhandlende gærderne omkring bigården også skulle tilhøre det samme lag i loven som III 41, er ikke nødvendigvis sikkert, da den godt kan have eksisteret i sædvaneretten længe før III 41 blev indført i loven, men de fire artikler om bier virker umiddelbart, som om de er skrevet i sammenhæng. At bierne og deres honning har spillet en betydelig rolle i den middelalderlige husholdning, kan der efter gennemlæsning af de minutiøse bestemmelser ikke være tvivl om, og det må være på denne baggrund, at den udførlige procesbeskrivelse i forbindelse med tyveri eller ødelæggelse af en mands bier og honning skal forstås.

Optagning af kvæg

Der er tidligere i forbindelse med III 60 omtalt, at en mand ikke måtte optage kvæg, som trængte igennem gærder til hans kål-, abild- eller toftgård, med mindre han havde lyst det på tinge. Dette var imidlertid ikke gældende, når der var tale om optagelse af kvæg enten på en mands ager eller på hans eng, og III 50 skal kommenteres i denne sammenhæng, fordi ordet indhegning optræder i artiklens tekst.

»Of annæn man tak' annæs manz fæ i sit korn. æth i sin eng. oc kum hin with th' fææt a. antugh i hægnæth æth a farnnæ wæghæ. tha ma han æi takæ thet af ham utæn hans willæ . . .«

Hvis en mand, til trods for at han havde sat gærder, en dag fandt fremmede dyr på sin ager eller i sin eng, var det iflg. III 50 tilladt

17. Poul Johannes Jørgensen: Biskop og bedste Bygdemænd, Tidsskrift for Retsvitenskap, 1944 p. 79.

ham at tage dyrene til sig (kaldet innam) og føre dem til sit hus.

Hvis ejeren af kvæget kom til stede og forsøgte at tage det fra den, der havde optaget det på sin jord, hvad enten han forsøgte det inde i indhegningen eller på farne (alfar) vej:

»tha am han warthæ rans man th' at . . .«

da blev han dømt som ransmand derfor, og i denne sammenhæng er det af interesse, at det i artiklen bliver nævnt, at han ikke må tage dyrene tilbage hverken i indhegningen eller på alfarvej.

Med ordet indhegning kan der enten menes den indhegning (gærderne), der var sat omkring landsbyens samlede opdyrkede areal (eller en vang), eller der kan menes indhegningen af den enkeltes ager. Der kan dog ikke, rent forståelsesmæssigt, herske tvivl om, at den indhegning, der her er tale om, omgiver nogle opdyrkede arealer, hvori det pågældende kvæg er optaget, men heller ikke her levnes der store muligheder for at fastslå, hvor gærderne rent fysisk har været placeret. Sluttelig nævnes det i III 50, at kvægejeren kunne dømmes til hærværkssag, hvis han bortfjernede kvæget hjemme ved den andens hus, da dette blev opfattet som et brud på husfreden, og dermed skulle straffes på lige fod med andre hærværkssager¹⁸.

Pant for optaget kvæg

I tilknytning til omtalen af optagelse af kvæg står der i III 56:

»For fæ th' in warth takæt antugh i korn æth eng. skal laghæ wæth for læggæ swa sum ægh' warthæ satæ um then timæ the læggæ theræ heghæth . . .«

Hvis ejeren af ageren eller engen fandt kvæg på sin jord, og derfor optog det, havde han herefter ikke en egentlig ejendomsret over dyrene, men snarere en tilbageholdelsesret, som

gav han pressionsmuligheder overfor kvægets ejer, når boden skulle betales. Denne artikel uddyber optagelsesprocessen, idet ejerne, når de fastsatte deres hegn, skulle blive enige om størrelsen af det pant, som kvægejere skulle betale til innammeren for at få deres kvæg tilbage.

I tilknytning til dette bliver der i artiklen indskudt den undtagelse, at kvægejeren kunne nøjes med at udrede så meget, som han med edsbevis mente, at dyrene havde skadet, og derefter:

»Swærræ mz tolf manz eth (her mangler Flensborghåndskriftet: at hans fæ scadd æi meræ.wrthær thær for) indtæcthæ fæ ær lagh æi løsd for hælghæn mæssæ.tha wæræ thet forgorth«,

skulle han med 12 mededsmænd sværge, at der ikke var gjort mere skade, end der var betalt for. Artiklen rummer altså to processer med hensyn til betaling af pant for optaget kvæg – enten kunne man erlægge det faste pant, som ejerne i fællesskab havde besluttet, da de fastsatte hegn, eller også kunne man betale for den skade, som dyrene havde forvoldt, og derefter med 12 mands ed sværge, at de ikke havde gjort større skade.

Edsbeviset med 12 mededsmænd er en af de hyppigst forekommende bevisformer i landskabslovene, hvor mededsmændene ikke sværgede om selve sagens indhold, men kun aflagde ed ud fra deres øvrige kendskab til den sagsøgte person, og der var derfor ikke tale om en egentlig materiel bevisførelse i denne sag, idet edsaflæggelsen kun havde en formel karakter. Edsbevis med mededsmænd, der er en af de ældre bevisformer i landskabslovene, blev gradvist afløst af det fra kanonisk ret inspirerede materielle vidnebevis, der senere kom til at spille en altafgørende rolle i den verdslige bevisførelse.

I artiklens sidste sætning slås det fast, at hvis kvægejeren ikke havde indløst sit pant på kvæget inden Allehelgensdag (enten 1/11 eller – før den liturgiske kalenders indførelse –

18. Poul Meyer: Danske Bylag, 1949 p. 407.

1. søndag efter Pinse), havde han forgjort sit pant og kunne ikke mere gøre krav på det¹⁹.

Gornidding

Som den sidste artikel i analysen skal III 53 kort omtales, idet indhegningen på bymarken nævnes i en anden sammenhæng:

»hwaræ sum man dræpær annæn mās fæ th' hirthæ hav. hwat hæld'i hægnæth æth utæn.han ær gornithing.oc skal æftær gjalde swa sum saght ær . . .«

Den ikke citerede første halvdel af artiklen fastsætter, at en person, som med vold dræber lovligt tøjret kvæg, skal kaldes gornidding, og ud over at dække den forvoldte skade skulle han betale både tre mark i bøde til kongen og til bonden. Den sidste ovenfor citerede del af artiklen udbygger dette, idet en mand kunne kaldes for gornidding, hvis han hvorsomhelst dræber kvæg, der har hyrde – enten i indhegningen eller udenfor – og han skulle bøde som ovenfor beskrevet. Ordet indhegning må også i denne sammenhæng formodes at være et af gærder omgivet opdyrket område, men det er muligt, at artiklen skal tolkes, som at der i dette indhegnede område kunne græsse kvæg, som blev vogtet med hyrde.

Sammenholdt med artikel III 50 giver denne udtryk for, at optaget kvæg ikke må dræbes, men skal fragtes hjem til den pågældende gård uden at lide overlast, så kvægejeeren på et senere tidspunkt kunne indløse det med sit pant.

To lag i lovteksten

Det har i det foregående været forsøgt at analysere de usystematiske og ukomplette oplysninger om den middelalderlige hegnspligts organisering og fordeling, som er indeholdt i Jyske Lovs otte artikler: III 38, III 50,

III 53, III 56, III 57, III 58, III 59, III 60, og det vigtigste resultat, der her er opnået, som endvidere er en forudsætning for forståelsen af hele gærdestrukturen, er udskillelsen af de to kronologisk og indholdsmæssigt forskellige lag i gærdingsbestemmelserne. Denne erkendelse er hovedsageligt opnået gennem en analyse af artilernes proces og bevisformer, der ifølge retshistoriske traditioner kan resultere i en relativ datering af artiklernes indbyrdes relationer, og det er hermed muligt, omend med yderste forsigtighed, at henføre de aktuelle agrarhistoriske problemstillinger til disse kronologisk forskellige lag.

Ydermere har artiklernes sproglige indhold (det filologiske aspekt) været af betydning, idet loven indeholder såvel ældre sædvane-retslige som yngre af europæisk ret inspirerede retsregler, og det falder derfor naturligt, at lovteksterne indeholder ord og termini af højst forskellig alder og oprindelse.

En nøjagtig datering af de to forskellige lag er ikke mulig at gennemføre, men en tilnærmelse kunne måske være, at det ældste lag er førmiddelalderligt, og at det yngre er hjemmehørende i den tidlige middelalder. De seneste års landsbyarkæologiske udgravninger og agrarhistoriske undersøgelser i både det jyske og det fynske område synes at vise en betydelig forskel på landsbyen før og efter år 1000 e.Kr., og i tilslutning til disse undersøgelser vil den ældre gærdestruktur her skulle opfattes som eksisterende før lovens nedfældningstidspunkt, og sandsynligvis også før år 1000, til en periode hvor den kanoniske ret endnu ikke har haft indflydelse på landskabslovene. Den yngre gærdestruktur skal så opfattes som yngre end år 1000 på overgangen fra sen vikingetid til tidlig middelalder.

Den ældre gærde-struktur

Den mest iøjnefaldende forskel mellem den ældre og den yngre gærdestruktur er det taksationssystem, der lå til grund for hver af de

19. På grund af Flensborghåndskriftets manglende sætning kan der opstå tvivl om, hvorvidt det var pantet eller dyret man mistede, hvis det ikke var indløst inden fastsatte dag, men en gennemlæsning af de yngre håndskrifter ordlyd viser, at det var pantet og ikke dyret, man mistede.

forskellige perioders fordeling af hegnspligten. Det fundamentale i forståelsen af den ældre gærdestruktur, der i loven er repræsenteret ved artiklerne III 56 og III 57 og sandsynligvis også ved III 50, III 53 og III 60, er at hver person i landsbyen skulle sætte sine gærder efter hvad han havde i by og bol.

Hver gårdenhed rådede over et vist antal agre, der uden de store forandringer gennem tiderne var nedarvet fra slægtled til slægtled, idet nyere tilført jord til fælliget ikke blev optaget i den egentlige hovedlod, men blev benævnt særkøb, stuf eller ornumjord, der ikke indgik i ejendommens faste jordmål (bolet), men organisationen og strukturen af disse jordstykker har på landskabslovenes tid været under udformning. Når bolet lå til grund for udmålingen af hegnspligtens fordeling, fulgte heraf naturligvis, at stuf, ornum og anden særjord lå udenfor den egentlige hegnspligt.

Det er imidlertid yderst vanskeligt at fastslå, hvor disse gærder rent fysisk har været placeret i den daværende bymark, idet loven (ikke uventet) ikke giver nogle anvisninger herpå, men nøjes med at foreskrive at:

»Hwær man skal sinæ garthæ gærthæ . . .«,

og det er ud fra denne ene sætning at dømme næsten umuligt at fastlå, om gærderne var placeret rundt om hver enkelt persons jordstykker (agre), eller om de var sat omkring hele den opdyrkede bymark.

Jeg er dog tilbøjelig til at fortolke III 57 i den retning, at gærderne efter bol skulle være sat omkring den enkelte bymands agre, bl.a. fordi den individuelle pligt til at innamme kvæg på sin egen ager må opfattes som hørende til et system, hvor hver ager var hegnet for sig i modsætning til det fra landsbyvedtægterne kendte kollektive innam af kvæg, hvor alle havde ret og pligt til at optage alles kvæg på alle agre indenfor vangegården. I forbindelse med optagelsen af kvæg skal det tilføjes, at den enkelte ikke behøvede at følge de andre lodsejeres fastsatte normer for pantbetaling ved udlevering af optaget kvæg, men selv ved ed kunne sværge sig til, hvor stor en skadeserstatning han ville betale ved hjælp af mededsmænd.

I den ældre gærdestruktur havde hver mand pligt til at hegne sin egen fred til på sine egne agre, men havde derefter ret til, som ovenfor beskrevet, at optage kvæg (»tak annæs manz fæ i sit korn«), der ved brud på gården var trængt ind på de opdyrkede områder. Hver gårdsenhed skulle ligeledes gærde for sin abild-, kål- og toftgård samt for bigården, hvis en sådan forefandtes, uden indblanding fra de øvrige landsbyboere. I det hele taget bærer den ældre gærdestruktur præg af at være et individuelt foretagende, hvor hver sørgede for sit, og rummer således ingen tegn på et egentligt dyrkningsfællesskab – i hvert fald hvad gærderne angår.

I denne sammenhæng er det vel næppe et tilfælde, at Jyske Lov hverken direkte eller indirekte nævner grandestævnet eller en lignende institution, hvor alle grander på tværs af sociale og retslige skel kunne mødes i deres egenskab af at være landsbyens jorddyrkere, men kun at tinget, hvor det alene var de lovfaste, jordejende personer, der havde fuld retslig kompetence, bliver nævnt.

Den yngre gærdestruktur

Hvorledes og på hvilket tidspunkt den yngre gærdestruktur har vundet indpas, er meget vanskeligt at afgøre, men en glidende overgang over flere århundreder har sikkert fundet sted. Ligesom III 57 var nøglen til forståelsen af den ældre gærdestruktur, rummer III 58 hovedoplysningerne om organiseringen af den yngre hegnspligt, der ikke mere var udmålt efter bol, men efter den såkaldte guldvirning (»wangsgærth gærth hwær man swa sum han hau i gulzwirth«). Ifølge denne artikel skulle hver mand nu ikke mere sætte gærder omkring sine egne agerstykker, men istedet sætte gærder omkring den samlede opdyrkede vang, og dette fordelt således, at han satte et vist mål gærder i forhold til hvor meget jord han havde i guldvirning.

At både III 57 og III 58 skulle have været i brug i den samme landsby på samme tid synes kun at være lidet sandsynligt, især fordi der lå to helt forskellige taksationssystemer til grund for de forskellige organiseringer af hegnspligten.

Et vist driftsfællesskab (enighed om at åbne og lukke de fælles gærder) har været en forudsætning for gennemførelsen af den yngre gærdestruktur, og artikel III 59 fastsætter derfor helt nøjagtigt, hvornår hvilke gærder senest skulle sættes og tidligst måtte åbnes, og

»hwa sum ham förræ up tak'. gialdæ aft' all thæn skathæ th' gømæn hans garth görs . . .«,

thi hvis bare en lille del af det store vanggærde åbnedes, kunne kvæget trænge ind på alle de øvrige bymænds agre og ødelægge deres endnu uøstede afgrøder. Endvidere er bymarken rent driftsmæssigt omkring år 1200 blevet tilføjet den betydelige ændring, at der både skulle kunne sås vintersæd (rug), omkring hvilken der senest skulle være gærdet til påske, og vårsæd (byg og havre), der senest skulle være omgærdet til pinse, hvorfor det ydermere var nødvendigt med udførlige hegsbestemmelser.

Efterhånden som landet i løbet af den tidlige middelalder er blevet tættere bebygget, og torper i hundrevis er skudt ud fra moderbyerne, har det været påkrævet at fastslå, hvorledes hegspligten skulle fordeles mellem to op til hinanden grænsende landsbyer²⁰. Artikel III 58 foreskriver derfor, at hver landsby skulle sætte halvt hegn i det fælles vanggærde, thi selvom en by på et tidspunkt havde sin fælled grænsende op til den anden bys opdyrkede vang, kunne denne sidenhen få opdyrkede arealer sammesteds, og derfor have god brug for et gærde.

Hvis der ydermere opstod tvivl om, hvor grænsen mellem to landsbyers marker egentlig skulle drages, havde sandemændene pligt til at foretage en besigtigelse af stedet, og på selvsamme sted hvorom trætten drejede sig at fastsætte skellet. Sandemandsinstitutionen bærer, som tidligere omtalt, præg af en mere udviklet retsorden, der var påvirket af kano-

nisk ret, og i samme forbindelse ses den første appelinstant i sin vorden. Om agerstrukturen tilsvarende har ændret karakter fra en oprindelig struktur med større blokagtige, indhegnede løkker til en yngre agerstruktur med lange, forholdsvis smalle, uindhegnede agerstrimler er vanskeligt at afgøre alene ud fra en undersøgelse af disse 8 artikler, men en nøjere analyse af landskabslovenes øvrige artikler, hvori det dyrkningstekniske enten direkte eller indirekte bliver omtalt i forbindelse med procesretten vil måske kunne kaste mere lys over problemet.

I tilknytning til dette skal det kort tilføjes, at store misfortolkninger af lovens agrarhistoriske aspekter kan fremkomme, hvis der i oversættelsen af lovteksten anvendes ord og termini, som dækker over begreber, der er hjemmehørende i en langt yngre dyrkningsstruktur, men som fejlagtigt er indført i oversættelsen af de middelalderlige tekster.

Her tænkes specielt på Kroman & Iuul's oversættelse af artikel I 52, hvor ordet ås forefindes i den nutidsdanske udgave af lovteksten (som det eneste sted i de samlede danske landskabslove), fordi forfatterne har oversat følgende lille sentens fra håndskrifterne:

»Mællæ toftæ oc fortæ oc akær land. oc scogh.oc dæld i mællæ oc allæ uphof . . .«

til: »Mellem toft og forte, mellem toft og agerland og mellem skov og agerland og mellem åsene og agerrenderne indbyrdes . . .«, »dæld i mællæ« er blevet oversat til »åsene indbyrdes« og »allæ uphof« er blevet oversat til »agerrenderne«.

Den tidligst registrerede benyttelse af ordet ås i denne betydning er den 11/6 1494, hvor stednavnet Linge aasen bliver anvendt om en del af bymarken i Järrested Herred i Skåne, og i denne sammenhæng er det alligevel usikkert, da det godt kan tænkes at være navnet på en højderyg i terrænet – en ås (som vi

20. Skautrup: Med lov skal land bygges, 1941, p. 201.

Aksel E. Christensen: Danmarks befolkning i middelalderen. Nordisk Kultur bd. II 1938, p. 1–57.

Erik Arup: Danmarks Historie bd. I 1926, p. 199.

Erland Porsmose: Den regulerede landsby, 1981, p. 457 ff.

Fig. 3. Enkelte stengærder står den dag i dag på det samme sted, hvor de i middelalderen blev opført – her ved Jerne Kirke, Ribe Amt. Det må formodes, at stendiger af disse dimensioner kun har været benyttet de steder i bymarken, hvor de skulle være relativt stationære, og dermed ikke alt for ofte skulle flyttes. Nationalmuseet foto.

kender det fra Køge Ås, Skuldelev Ås m.fl.)²¹. Man skal derfor ind i det 16. århundrede, før der findes sikre dateringer på ordet »ås«s anvendelse i agrarteknisk øjemed, hvilket er ganske interessant i forbindelse med Erik Kroman & Stig Iuul's anvendelse af ordet.

Axel Steensberg antyder i sin anmeldelse af Poul Meyers disputats i *Fortid og Nutid*, at ordet ås' manglende tilstedeværelse i landskabslovene ikke behøver at være udtryk for, at dette begreb ikke har været kendt på det pågældende tidspunkt, »hvis der ikke har været forhold vedrørende åsene, som krævede lovbestemmelser, ville de naturligvis forblive uomtalt«, hvilket kun kan siges at være en korrekt antagelse, men da ordet som ovenfor anført overhovedet ikke forekommer i det øv-

rige kildemateriale før ca. år 1500, synes det at være et dristigt udsagn, når Axel Steensberg sammesteds antyder, at der allerede fra den kristne tidsregnings begyndelse skulle have eksisteret åse i landsbyens opdyrkede arealer^{21A}.

Ordet ås, som en agrar-historiker opfatter det, betegner et agerskifte med et varierende antal agre i, og er en underopdeling af bymarken under vangeinddelingen, og ved at benytte ordet ås i denne sammenhæng antydes det fra oversætterens side, at bymarkens fysiske struktur på landskabslovenes tid har været lig med den for senere tid kendte opdeling af bymarken, hvor ordet ås er hjemmehørende.

21. Efter gennemgang af marknavnematerialet på Institut for Navneforskning, Københavns Universitet.

21A. Axel Steensberg: Anmeldelse af Poul Meyer: *Danske Bylag. Fortid og Nutid*, XVII, 19, p. 309 ff.

Gærdernes kvalitet

På lige fod med de øvrige landskabslove rummer Jyske Lov ingen oplysninger om de middelalderlige gærders konstruktion og fysiske kvalitet, og det er derfor nødvendigt i denne sammenhæng at inddrage andre kilder, der kan give udsagn om, hvilke materialer, der er blevet anvendt på hvilken måde til gærdebygningen. Da de samtidige, skriftlige kilder kun er sparsomt oplysende, vil det være i de arkæologiske kilder, at man skal finde sine oplysninger. Det er dog vigtigt at gøre sig klart, at hegnets konstruktion i høj grad var afhængigt af de lokale naturforhold, og de former for gærder, man finder i den ene ende af landet, kan godt have været ukendte i den anden.

Et hovedkriterium for, om hegnet var lovligt rent kvalitetsmæssigt, var, at kreaturer, svin og andre husdyr ikke måtte kunne trænge igennem eller springe over, hvilket dog ikke var gældende for gærdet omkring abild-, kål- eller toftgården, hvor gærdet som tidligere omtalt ikke behøvede at have så god en kvalitet.

På Alstrup Hede, hvor Axel Steensberg og Østergård Christensen i 1950 foretog en undersøgelse af den nedlagte middelalderlandsby Alstrup, kunne gærder på den daværende bymark stadig iagttages i terrænet. Gærderne bestod af jorddiger (høje jordvolde), der oprindeligt på hver side havde været stensat med store lodret opstablede sten, men som på opmålingstidspunktet var skredet ud, og de fleste af stenene bortfjernede. En del af de store sten var blevet brugt til at opføre udlænger på en nærliggende gård, og de mindre sten var blevet brugt til brolægning. I det sjællandske retsområde har Steensberg iagttaget nogle lignende middelaldergærder ved Tystrup-Bavelse søerne, hvor den middelalderlige landsby Borup har været beliggende.

Store agersystemer blev her år efter år klarlagt, og i efterforskningen af disse dukkede et meget kraftigt stengærde op nede ved søen, hvor det formentlig var opsat som skel mellem agrene og en enghave. Gærdet er dog på et senere tidspunkt blevet sløjfet og overpløjet, således, at det i dag fremtræder som et langt, lavt stenfundament. Ved samme lokalitet blev fundet et jorddige inde i skoven, og ved sammenligning med øvrige kilder fremgår det, at det må have været et vangegærde imellem byerne Borup og Rejnstrup²².

Kassediget og det stensatte gærde er en gærdetype, der også kendes fra middelalderlige kirkegårde, og det må i denne sammenhæng formodes, at disse gærder har været relativt stationære i bymarken på grund af det store arbejde med indsamling og opstabling af stenene.

En anden gærdetype, som i hedeegne må have været hensigtsmæssig, blev afdækket, da Axel Steensberg udgravede to hedegårde på Nødskov Hede ved Ringkøbing. Gårdene, der var fra 1000-tallet, var bygget af opstablede græs- og lyngtørv, og i forbindelse med husene var sat nogle gærder, der var opbygget efter nøjagtig det samme princip. De udskårne, firkantede tørvestykker var stablet ovenpå hinanden, og andre foranstaltninger var ikke gjort for at gøre gærdet mere stabilt²³. En noget lignende gærdingsteknik kendes fra Skåne, hvor jordvolde blev dækket med tørv bygget op i højden, så kvæg og geder ikke kunne springe over.

Stengærder kendes også i det skånske retsområde, og i trærige egne findes egentlige trægærder, hvilket også er iagttaget ved udgravningerne i Vorbasse, hvor lange træhegn har omgærdet de forskellige – ofte meget store – gårdsenheder fra 1000-tallet, men det er spørgsmålet, om disse hegn direkte skal opfattes som toftgærder²⁴.

En helt anden og knapt så holdbar gærde-

22. Axel Steensberg: Jorddyrkning i middelalderen. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1957, p. 85, 86 og 93.

23. Ole Højrup: Hegn. KLNMBd. 6, sp. 280.
Poul Meyer: op. cit. p. 225.

24. Steen Hvass: Udgravningerne i Vorbasse. Mark og Montre 1976, p. 48. Vikingbebyggelsen i Vorbasse. Mark og Montre 1977, p. 26.

Fig. 4. Den middelalderlige gærdetype – risgærdet – har været i brug helt op i vort århundrede. Piletræerne stynes, og derefter kan de afklippede grene bruges til at flette imellem de lodretstående gærdstaver. Nationalmuseet foto.

type var risgærderne, der kunne være konstrueret på flere forskellige måder, alt efter hvad de lokale naturforhold muliggjorde. Risgærderne kunne enten være lavet af vandrette, glatte pilegrene, der var flettet op omkring lodretstående, spidse gærdstaver, eller flettet mere uregelmæssigt op af tjørnegrene.

En ofte forekommende risgærdetype var brådgærderne iflg. de lidt yngre skriftlige kilder. Brådgærderne har i modsætning til de ovenfor nævnte risgærder, der med jævne mellemrum blev sløjfet og genanvendt til brændsel, hvorefter et nyt opsattes, til stadighed været tilført gærdsmateriale, efterhånden som det gamle sank sammen, og disse gærder har vel ofte været noget mere rodede at se på. Man kunne dog med et par meters mellemrum hamre to rækker pæle i jorden, og

efter at have flettet vandrette grene imellem dem, kunne der i mellemrummet mellem de to pælerækker til stadighed lægges gærdsmateriale.

En sidste mulighed har været at beplante jordvolde med pil eller lignende træsorter, og ved at nedbøje disses grene fremkom med tiden et uigennemtrængeligt levende hegn, der yderligere har haft det fortrin, at den beplantede pil kunne fungere som et lodret dræn, da denne træsort gerne gror på stærkt vandlidende jorder²⁵.

Efterhånden som indhegningen af de forskellige dele af bymarken i det 16.–17. århundrede antog så betydelige dimensioner, at de omkringliggende skove led overlast ved bortjernelse af gærdmateriale, har det fra lovgivningsmagtens side været forsøgt at til-

25. Ole Højrup: op cit. sp. 280, 281.

skynde bønderne til at lave deres gærder af sten, tørv eller ganske enkelt jord, og det blev også anbefalet jorddyrkerne at lave skel i form af grøfter og grave²⁶.

Konklusion

Det har for landsbyens beboeres daglige opdyrkning af agerjorden været af overordentlig stor betydning, at hegnspligten blev overholdt af alle, og at gærderne omhyggeligt blev passet, åbnet og lukket på de rigtige tidspunkter, og de udførlige bestemmelser om gærdingssystemet har derfor vundet indpas i Jyske Lovs landsbyartikler.

Gærdestrukturen, der var snævert forbundet med dyrknings- og agerstrukturen måtte nødvendigvis ændre karakter og udseende i samme takt som dyrkningsprocessen udvikledes og ændredes, og det er relikter af to forskellige stadier i denne udvikling, der er bevaret i lovens gærdingsbestemmelser.

At begge lag eksisterer side om side i den bevarede lovtekst, skyldes de grundlæggende elementer i den middelalderlige retsdannelse, hvor gældende ret kun vanskeligt kunne ændres, og hvor nye retsregler kun kunne indføres under påskud af, at det var den gode gamle ret, som blev genfundet.

Såvel de ældre sædvaneretslige retsregler som de yngre, der var indpasset efter den nu gældende dyrkningsstruktur, kan derfor begge ved analyse og oversættelse af lovteksterne forefindes i Jyske Lov, uden at der i loven umiddelbart gives nogen løsning på, hvilke af retsreglerne, der har været anvendt på hvilke tidspunkt, dels fordi det af lovbrugeren har været naturligt at benytte den artikel i loven, som forudsatte eksistensen af det for tiden fremherskende dyrkningssystem, og dels fordi visse dele af en artikel sagtens kunne anvendes i retsudøvelsen, selvom andre dele af

samme artikel måske ikke mere havde den ønskede aktualitet.

En nærmere forståelse af Jyske Lovs hegnsbestemmelser vil derfor først blive mulig, når kendskabet til den middelalderlige jorddyknings principper er udvidet så betydeligt, at det med nogenlunde sikkerhed kan fastslås, hvorledes den daværende bymarks fysiske struktur har været, og ydermere hvordan formen af og ejendoms/brugsforholdene til de enkelte agerstykker har været.

Man er dog nået et langt stykke vej i de seneste årtiers landsbyudgravninger, idet der efterhånden kan erkendes et brud i bebyggelsens struktur og lokalisering i overgangen fra sen vikingetid til tidlig middelalder.

Den vandrende jernalderlandsby, der i århundreder skiftede plads inden for det samme ressourceområde med et par seklers mellemrum, synes omkring 1000–1100 at blive stationær, og i selvsamme periode begynder de første stenkirker at indtage deres plads i det danske kulturlandskab²⁷.

At torper skyder ud fra moderlandsbyen i tidlig middelalder, og at visse af dem atter nedlægges i den senere del af middelalderen, forstyrrer ikke billedet af en fast struktureret landsbytype med et velafgrænset marksystem og ressourceområde. Disse nyligt fremkomne resultater fra den middelalder-arkæologiske og agrarhistoriske front synes at pege i samme retning som den her skitserede udvikling, hvor den ældre gærdestruktur (yngre jernalder og ældre vikingetid) afspejler et individuelt og kun sparsomt udbygget marksystem, hvorimod den yngre markstruktur (tidlig og højmiddelalder) peger i en ganske anden retning. Her har vangebruget vundet indpas, og hegnspligten er nu fordelt efter det nye taksationssystem, som guldvirningen udgjorde, agrene er ikke længere individuelt indhegnede, og markskellene landsbyerne imellem bliver nu af større vigtighed i samme takt, som landsbyerne tager til i antal og omfang.

26. Poul Meyer: op. cit. p. 225.

27. Torben Grøngaard Jeppesen: *Middelalderlandsbyens opståen*, 1980, p. 123 ff.

Lone Hvass: *Landsbyen og samfundet i jernalderen, Lademanns Danmarkshistorie i oldtiden*, 1980, p. 36. ff.